

ІСТОРІЯ МОВИ

УДК 811.161.2'27(091)

[https://doi.org/10.17721/um/52\(2022\).5-18](https://doi.org/10.17721/um/52(2022).5-18)

Лідія Гнатюк, д-р філол. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

АРХАЇЧНІ ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Досліджено специфіку мовного етикету українців XVI – першої третини XX ст. як відображення особливостей національної мовної картини світу. Архаїчні етикетні формули привітання, прощання, вибачення, подяки розглянуто у проєкції на загальновоживані одиниці мовного етикету, поширені нині. Особливу увагу приділено тим етикетним висловам, які зникли з мовної практики сучасних українців, а також тим, які для більшості наших співвітчизників уже набули відтінку архаїчності. Показано, що окремі із загальновідомих формул мовного етикету мали в минулому певні відмінності в уживанні, зокрема й регіональні.

Ключові слова: історія української мови, історія мовного етикету, формули мовного етикету, комунікативна поведінка.

Історія становлення національного мовного етикету, який формувався впродовж багатьох століть, – цікавий і захопливий фрагмент історії української мови в цілому й історії мовної свідомості наших предків та їхньої комунікативної поведінки зокрема. Хоча особливості мовного етикету українців на матеріалі народної творчості та епістолярію П. Куліша, Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Кобилянської, В. Свідзинського, М. Коцюбинського, І. Франка, М. Старицького, М. Кропивницького, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького та інших письменників XIX ст., а також текстів сучасних майстрів слова привертала увагу дослідників [Богдан 1998; Богдан 2003а; Богдан 2003б; Богдан 2003в; Журавльова 2002; Миронюк 1993; Миронюк 2006, Пославська 2019 та ін.], глибшого вивчення, на нашу думку, потребує діах-

ронний аспект розгляданого питання, передусім архаїчні етикетні одиниці, які відображають специфіку концептуальної і мовної картин світу українців минулого.

Пропоноване дослідження ґрунтується на матеріалі лексикографічних праць, зокрема історичних і діалектних словників української мови, філософських діалогів Г. Сковороди, які репрезентують спілкування освічених українців XVIII ст., інтермедій XVII–XVIII ст., текстів І. Некрашевича, “Енеїди” І. Котляревського, а також паремій зі збірок “Українські приказки, прислів’я і таке інше” (укладеної М. Номисом) і “Талицько-руські народні приповідки” (зібраної, упорядкованої і поясненої І. Франком), у яких відображено народні формули мовного етикету XIX ст.

Нашу увагу привернули такі групи етикетних формул привітання, прощання, подяки і вибачення: 1) ті, які були поширені в минулому, але зникли з мовної практики сучасних українців; 2) ті, які для більшості наших співвітчизників набули відтінку архаїчності; 3) ті, які нині є загальноновживаними, але в минулому мали певні особливості використання.

Природно, що частина традиційних формул мовного етикету дійшла до нас у незмінному вигляді: *Добрий день! Добрий вечір!* Пам’ятки кінця XVI – початку XVII ст. засвідчили *добры день* як вітання при зустрічі, а також у цій функції *жычу щасливого (сега) дня, щасливый день нехай дасть Бог* (СЛУМ, в. 7, 230)¹. Скорочені формули привітань *Добридень!*, *Добрівечір!*, зафіксовані лексикографічними працями XIX – початку XX ст. (БН, 119; Ж., т. 1, 188; Г., т. 1, 398), нині можна почути значно рідше. П. Білецький-Носенко у своєму диференційному словнику української мови, що містить українську лексику кінця XVIII – першої третини XIX ст., відмінну від російської, подав до *Добридень!* російські відповідники *Здравствуй! Желаю добраго утра!* (БН, 119).

У лексиконах XIX ст. наведено подвійний наголос у *добривечірѣ* (БН, 119), *добривечер* (Ж., т. 1, 188; в останньому складі відбито особливості діалектної вимови). У “Малорусько-німецькому словнику” Є. Желехівського і С. Недільського (1886)

¹ При цитуванні джерел зберігаємо правопис оригіналу.

засвідчено й флективний наголос у прикметнику: *добридень!* = *добрий день* (Ж., т. 1, 188). Пізніше І. Огієнко зауважив, що “старший наголос був *добрий*” (ЕССУМ, т. 1, 343).

Пояснення М. Номиса до паремії *Ти знай, кому сказати магай-бог, або добридень*, а кому *день добрий* (Н., 518) проливає світло на відмінність у вживанні наведених етикетних одиниць на Житомирщині: “<...> луччому – *день добрий*” (Н., 518). Отже, до того, кого шанували більше, віталися словосполученням із прикметником у постпозиції.

Цікаві спостереження щодо позиції прикметника у формах привітання, поширених на Київщині, а також щодо логічного наголошування компонентів словосполучень висловив І. Огієнко: “Жива мова знає різні варіанти: *добрий дeнь, добрий вeчiр, день дoбрий* (часте на Київщині, але немає *вечiр дoбрий*, тільки *дoбрийвечiр*); рідко: *дoброго дня, дoброго вeчoра* (з опущенням *бажаю вам*). На Київщині цікаве розрізнення: зранку кажуть: *дoбридень* (російське *дoброго утра*), а далі тільки: *день дoбрий* (російське *здoравствуйте*)” (ЕССУМ, т. 1, 343). Зауваження відомого мовознавця стосуються початку – першої третини ХХ ст. Зрозуміло, що такі нюанси в уживанні наведених формул мовного етикету на Київщині вже стали надбанням історії української мови.

Незнайомою сучасному мовцеві є зафіксована лексикографічними працями ХІХ – першої третини ХХ ст. фразеологічна сполука *Отдати на добридень* (БН, 119) / *Давати на добридень* (Г., т. 1, 398), яку Б. Грінченко витлумачив як “здороваться, желать добраго утра”, проілюструвавши її прикладами *Шапку зняти, на добридень дати; По воду йде, добридень дає, з водою йде, жалю завдає* (Г., т. 1, 398). У “Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (1924–1933) як один із відповідників до російського *здороваться с кем* наведено *на добридень давати кому, на день добрий давати кому* (РУС, т. 2, в. 1, 117). Одинадцятитомний “Словник української мови” (1970–1980) наводить сполуки *віддавати (віддати) [на] добридень (добривечiр, добранiч)* із поясненням “бажати добраго дня (вечoра, нoчi)” й ілюстраціями з текстів

М. Коцюбинського та С. Васильченка (СУМ, т. 1, 574). В одній з інтермедій XVIII ст. нам трапилася давня формула привітання *Боже, дай добридень: Дгѣд. Боже, дай же добридень и як ша маєте?* (УІ, 93).

Словники XIX – початку XX ст. не фіксують звичного для нас привітання *Доброго ранку!* У “Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова натрапляємо на ремарку, яка підтверджує непоширеність цього етикетного вислову в народі: “только у интеллигентов” (РУС, т. 1, 222). Зовсім не відомим нашому сучасникові є вживане ще в XIX ст. привітання *Добридо́світок!* (Ж., т. 1, 188; Г., т. 1, 398), значення якого Б. Грінченко пояснив так: “Добраго утра! Привѣтствие, употребляемое только раннимъ утромъ, на разсвѣтъ” (Г., т. 1, 398). Українець минулого вставав на світанку, тому вітання *Добридо́світок!* було органічним компонентом його мовної картини світу. Пізніші словники української мови не наводять цієї етикетної формули, що відображає зміни у способі життя українців у XX ст. і відповідно – в їхній мовній картині світу.

За свідченням словників XIX – початку XX ст., перед сном бажали один одному *Добраніч* (БН, 119; Ж., т. 1, 188; Г., т. 1, 398), *На добраніч* (Г., т. 1, 398). Упорядники згаданого “Російсько-українського словника” навели *На добраніч*, а з приміткою “рідше” – *Добраніч, доброї ночі, здорові ночуйте!* (РУС, т. 2, в. 3, 1027). І. Франко зауважив, що словами *Здорові ночуйте* в Галичині прощався той, хто “під ніч виходить із чужої хати, в якій гостив” (ГРНП, т. 2, 231–232). Цієї етикетної формули, за нашими спостереженнями, сучасні українці вже не використовують.

Досі в селах Західної України вітаються *Слава Богу!* чи *Слава Ісусу Христу!* Ці поширені в XIX ст. формули мовного етикету М. Номис навів у своїй збірці з приміткою “замість здоровкання” (Н., 519). Традиційно на вітання *Слава Ісусу!* відповідали *Навіки слава!* (ЗУЕ, 550).

У словнику Є. Желехівського і С. Недільського подано давні форми привітання *Мага́й-бі = Помага́й Біз!* (Ж., т. 1, 421). Б. Грінченко зафіксував *Мага́й-бі!, Помага́й-бі, помага́й-бу!* (в останньому випадку йдеться про діалектну вимову, можливо,

під впливом польського *Bóg*) з поясненням “Богъ в помощь!” (Г., т. 2, 395; т. 3, 292). І. Огієнко, зауваживши, що діалектне *магайбі* є скороченням *Помагай Біг*, зазначив, що так “у нас з давніх-давен вітали кожду таку людину, яку заставляли при праці” (ЕССУМ, т. 3, 17).

Персонажі інтермедій XVII–XVIII ст. вдаються до привітань *Помагай Бог, помагайбі: Диніс. Помагай Бог вам!* (УІ, 42); *Хлоп. Помагай Бог, панойку!* (УІ, 56); *Хлоп. Помагай Бог, панове, ци гаразд тут у вас, ци так ено, як било без нас?* (УІ, 63); *Баба. Помагайбѣ, сподарѣ! Дайте милостину <...>* (УІ, 104); *Циганка. Помагайбѣ, пани! Чи здорови, жадани?* (УІ, 105) тощо. В одному з цих текстів засвідчено варіант наведеного привітання, який ніде нам більше не трапився: *Жид. Бодай на помагай Бог, панове мѣсцане!* (УІ, 67). Побутування в народному мовленні варіанта *Помагай Біг* підтвердив наприкінці XVIII ст. І. Котляревський у своїй “Енеїді”: *Сказала: “Помагай Біг, діти! Чого сумуєте ви так?”* (К., 35). Пам’ятки засвідчують і традиційну відповідь на таке привітання: *Диніс. Помагай Бог вам! – Рицко. Здорови бут <...>* [УІ, 42]; *“Помагайбі!” – “Бодай здоров!”* (Н., 519).

За свідченням “Російсько-українського словника” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова, у 20–30 рр. XX ст. відповідниками до російського *Бог в помощь, Бог на помощь* слугували *Боже помози, Боже помагай, помагай-біг, помагай-бі, магай-біг, магай-бі* (РУС, т. 1, 31). У західнополіських говірках досі побутує *магайбо*, яке Г. Аркушин пояснив як “привітання вдень (замість *добрий день*)” (СЗГ, т. 1, 300), тобто ця формула мовного етикету в Західному Поліссі розширила своє функціонування: її вживають уже не лише як привітання людини, яка працює.

Відомо, що слов’яни взагалі й українці зокрема при зустрічі та прощанні впродовж століть бажали один одному здоров’я. За спостереженням І. Огієнка, *здоров* у функції привітання засвідчене ще у “Слові о полку Ігоревім” (ЕССУМ, т. 2, 104). За даними пам’яток, у XVI ст. віталися *буди здоровь* (СЛУМ, в. 11, 200). *Здоров!* / *Здорова!* – органічний складник народнорозмовного етикету XVII–XVIII ст.: *Здоров, куме Свириде, к тобѣ охверую* (УІ, 89); *Здоров, Еоле, пане-свату!* (К., 8); *Здорова!* –

глянь... де ти взялася? (К., 70); *Здоров, синашу, ма дитятко!* (К., 77); *Здорова, люба, мила доню* (К., 99). У тих фрагментах текстів І. Некрашевича, які відбивають народнорозмовну стихію XVIII ст., натрапляємо на *А ми скажем: здоров був, отче пане Иване <...>* (Некр. 18); *Здоров був, пане дяче, як собѣ маєш?* (Некр., 21), а також на вислови з давніми привітальними формулами: *Оже дай здоров, Хвеско, що ты ярмаркуєш?* (Некр. 9), *Оже дай же здоров був из своим патроном <...>* (Некр. 18). За Б. Грінченком, *оже = отже* (Г., т. 3, 43). Проте, імовірно, за записом *оже* може бути приховане нечітко вимовлене звертання *Боже*.

Етикетні формули *Здоров! Здоров був! Здорові були!* українці широко вживали й пізніше; Б. Грінченко слушно зауважив, що “пожеланіє бытъ здоровымъ является обычнымъ привѣтствиемъ” (Г., т. 2, 146). Вислови зі збірки М. Номиса підтверджують поширеність етикетних одиниць із побажанням здоров’я в XIX ст.: *З святым днем будте здорови; Будте здорови з сим днем; Будте здорови з тим, що сѣгодня; Здоров, куме-Науме!* (Н., 519); *Здорови були та Богу мили!* (Н., 544).

Упорядники “Російсько-українського словника” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова пояснили, що *здоров (був), здорова (була), здорові (були), добридень, добрівечір, чолом говорив той, хто вітався першим, а відповіддю на це було доброго здоров’я (зичу), доброго здоров’я, здоров’ячка* (РУС, т. 2, в. 1, 118). Саме так реагує персонаж Коваль з інтермедії XVIII ст. на привітання польською іншого персонажа: *Polak. Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!* – Коваль. *Доброго здоров’я вам жичу, моспане* (УІ, 207). У Галичині побутували вислови *Дай Боже здравя!; Дай, Пане Боже, доброго здоров’я!*, які І. Франко схарактеризував як “лемківські формули привитаня” (ГРНП, т. 2, 234).

Нині, за нашими спостереженнями, форми привітання *Здоров! Здоров був! Здорові були!*, які мали тривалу традицію вживання, відходять на периферію комунікативної практики.

Відтінку архаїчності набуває у XXI ст. і привітання *Здрастуйте!* Церковнослов’янським *здравствовати* у значенні ‘бути здоровим, благополучно існувати’ був поширеним в українській літературній мові XVI – першої половини XVII ст. (СЛУМ,

в. 11, 202), він здавна функціонував у ролі привітання на Східній Україні; це відбивають байки та філософські діалоги Г. Сковороди: – *Здрастуй, господин п'євчий, – сказав йому. – Здрастуй и ты, господин Соловей, – отвечал ему певчий; Друг. <...> Здравствуйте!*; *Ермолай. Бог помочь! <...> – Афанасій. Здравствуй, друг!* (С., т. 1, 129, 163, 328). Як свідчить збірка паремій М. Номиса, у XIX ст. у Східній і Центральній Україні побутували етикетні формули з цим компонентом: *Здрастуйте! Чи кринкі, чи міцні?* (Н., 519); *Дай, Боже, здрастувать!* (Н., 544); на *Здрастуйте!* часом відповідали жартівливо *Не застуйте!* (Н., 558). І. Огієнко вказував на те, що в українській мові *здравствувати* є архаїзмом (ЕССУМ, т. 2, 104). Одинадцятитомний “Словник української мови” подає *здрастуй, здрастуйте* (СУМ, т. 3, 549) як вітання при зустрічі (без жодних ремарок), а також усталений вислів *здрастуйте вам у хату*, який уживали, заходячи до помешкання (СУМ, т. 3, 549). Відомо, що в Галичині, на відміну від інших українських теренів, таких етикетних формул не використовували. За свідченням І. Франка, коли гостя, який заходив до хати в рідних письменникові Нагуевичах, запрошували сідати, він у відповідь вдавався до формули чемності *Най усе добре сідає* (ГРНП, т. 2, с. 20–21).

Формули прощання традиційно містили ті самі компоненти, що й у привітаннях *Здоров! Здоров був! Здорові були!*, але дієслово стояло частіше в препозиції: *Будай здоров! Будайте здорові!* Ці етикетні вислови засвідчено словниками XIX ст. (Г., т. 2, 146), у збірці М. Номиса: *Будайте здорови!* (коментар упорядника: “прощаєця”); *Здорові будте и нас не забудте <...>* (Н, 521). На Галичині зі знайомими прощалися так: *Аби-сте здорові, та й худоба аби миром, та й на Бога надія* (коментар І. Франка: “Розширена формула прощання знайомих”) (ГРНП, т. 2, 230); *В добрім здоровлю трівайте!* (зауваження укладача: “Приговорюють, прощаючи гостей”); *Оставайте при добрім здоровлю!*; *Будте здрави! З Богом ходте!* (примітка письменника: “Лемківське прощане на дорогу”) (ГРНП, т. 2, 234, 235, 231).

У вже згаданому “Російсько-українському словнику” пояснено, що *будай, будайте здорові* говорив той, хто йшов, а той, хто залишався, відповідав *ідить здорові* (РУС, т. 2, в. 1,117).

Наведені у словнику за редакцією Б. Грінченка етикетні одиниці *Прощавай! Прощай! Прощайте!* (Г., т. 3, 492) не відбиті у збірках паремій XIX ст. І. Огієнко слушно вказав на особливість семантики цих етикетних висловів: “<...> й сьогодні при розставанні кажемо *прощайте, прощайте* тільки при прощанні на довший час, причому від старших людей на це почуєте у відповідь *Бог простить*” (ЕССУМ, т. 4, 139). Саме зі значенням прощання на тривалий час чи назавжди вжито ці формули етикету у філософських діалогах Г. Сковороди: *Еродій. Прощайте, мати; Сабааш. Прощайте, ваше благородіє!* (С., т. 2, 117, 121); у діалогах персонажів “Енеїди” І. Котляревського: *Прощай же, сизий голубочок! Бо вже стає надворі світ; Прощай, дитя, прощай, синочок!* (К., 42).

Укладачі “Російсько-українського словника” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова у 20–30 рр. XX ст. як відповідники до російського *прощай, прощайте* пропонували *прощай, прощайте, прощавай, прощавайте, бувай (будь здоров), бувайте (будьте) здорові*, а як відповідь на наведені етикетні формули зафіксували *ходи здоров, ходіть здорові* (РУС, т. 3, в. 2, 624). Сучасний мовець уже не робить такого розрізнення при прощанні; *ходи здоров, ходіть здорові*, як і наведене вище *ідіть здорові* можна почути рідко, переважно від людей старшого покоління.

Етикетні формули подяки також спираються на глибоку традицію. У XIX ст. поширеними були варіанти висловлення вдячності *спасибі, спасибіг, спасибу* (Ж., т. 2, 899; Г., т. 4, 173), а також *дякую* (Г., т. 1, 462); у Галичині – *Спасибіг вам!* (ГРНП, т. 3, 205). Форма *спасибу*, на думку І. Огієнка, є скороченням зі *спасибі Богу* (ЕССУМ, т. 4, 297).

М. Номис записав такі формули подяки: *Покорно дякують; Спасибі благодарствую; Спасибі!; Спаси біг!; Спасибі Богу, усім святым, а вам – за хліб за сіль* (Н., 529) тощо. Упорядник навів із покликанням на “старий збірник” (пояснивши в передмові, що це рукопис початку XIX ст.) і вже архаїчну, очевидно, для другої половини XIX ст. форму подяки *Велик спасибог* (Н., 529).

Наведена вище зі збірки М. Номиса форма *благодарствую*, якої вже немає в українській літературній мові і яка сучасному українцеві може видаватися росіянізмом, насправді спирається

на староукраїнську книжну традицію. Українські тексти XVI – першої половини XVII ст. за відсутності дієслова *благодарствовать* засвідчують церковнослов'янським *благодарственный* як синонім до *благодарный*, а також *благодарство* “подяка, вдячність”. Формулу подяки *благодарствую* ужив один із персонажів діалогів Г. Сковороди: *Лука. <...> Благодарствую, что ты мнѣ мене найшол* (С., т. 1, 160). П. Білецький-Носенко у реєстровій частині свого диференційного словника навів *благодарствие, благодарство* (БН, 57), пояснивши їх російською як “признательность, благодарность”, що свідчить про те, що для мовної свідомості українця кінця XVIII – першої половини XIX ст. церковнослов'янська з походження лексема *благодарствие* і її словотвірний варіант *благодарство* зі спільнослов'янським суфіксом функціонально були українськими. *Благодарити, благодарствувати* як синонім до *дякувати* навів у реєстровій частині свого відомого словника Є. Желехівський (Ж., т. 1, 31).

На подяку, за свідченням паремій зі збірки М. Номиса, відповідали: *Ні за що!; Богу дякуйте!; Дякуйте Господеві!; Спасибі й вам! Дай, Боже, здоров'я за ваше приятельство!* (Н., 531) тощо. За спостереженням упорядника, якщо господар відказував на подяку *Богу дякуйте*, то той, хто дякував, говорив *Що Богу, то Богу, а що людям, то людям* (Н., 531).

Укладач “Галицько-руських народних приповідок” навів і мало зрозумілий сучасному українцеві вислів *Меш мати простибіг*, пояснюючи його так: “Формула подякування за вчинене добро, в значінню: будеш мати ласку Божу, Бог тобі відплатить” (ГРНП, т. 2, 805). У гуцульських говірках і дотепер для висловлення вдячності вживають *простіби (простібіг)* (ГГ, 158).

Традиційними для українців формулами вибачення були *Пробачте! Вибачте! Вибачайте! Прошу вибачити / пробачити! Даруйте! Перепрошую!* тощо. В інтермедіях XVIII ст. засвідчено *пробач, пробачте* й нині зовсім не вживане *перебач: Стецько. Прошу ж, пробач вину тою!* (УІ, 39); *Мужик 5-й. Панове, пробачте, А на их п'яных за то дивоватъ не рачте!* (УІ, 92); *Дьд. Ото баба ся впила, перебач, прошу тебе* (УІ, 95). У словнику за редакцією Б. Грінченка ще зафіксовано *переба-*

чити з поясненням “простить” (Г., т. 3, 108), проте інші лексикографічні праці ХХ ст. дієслова з таким значенням уже не наводять. Отже, етикетна формула *перебач мені* відійшла в минуле вже понад 100 років тому.

У збірці М. Номиса натрапляємо на вислів *Ну, прошу вибачить, пробачте, гості мої: не скупість, така спроможність; Вибачайте, добрі люде!* тощо (Н., 528). За свідченням І. Франка, формулою “перепросин у розмові” була *Пробачте ми, чесні люди!* (ГРНП, т. 2, 798). Укладач “Галицько-руських народних приповідок” спостеріг, що в галичан було прийнято перепрошувати за “якесь неподобне, грубе слово”, і навіть такі вислови-вибачення: *Вибачте ми сесе слово / на тім слові; Вибачьийте, що так скажу; Вибачьийте яко гречні* (ГРНП, т. 1, 227). Звертаємо увагу на те, що *пробачити, вибачити* на Галичині послідовно вживали з давальним відмінком. За даними “Лексикону львівського”, сучасні львів’яни продовжують уживати формулу-перепрошення за “некультурне” слово, яке збираються сказати, – *вибачте на слові* (ЛЛ, 133).

У зібраних І. Франком приповідках наявний прикметник *вибачний*: *Будьте вибачні, що сі так стало*; цей вислів письменник прокоментував так: “Формула перепросин, коли чоловік не зробив чогось, що мав зробити, не додержав слова тощо” (ГРНП, т. 2, 227). “Російсько-український словник” 20–30-х рр. ХХ ст. до російського *прости, простите меня* наводить українські відповідники *прости, простіть, даруй, даруйте, вибач, вибачте, пробач, пробачте мені, будьте вибачні до мене* (РУС, т. 3, в. 2, 624). Останню з наведених етикетних формул у ХХІ ст. не вживають зовсім. Книжне архаїчне забарвлення має нині формула *прости, простіть* + Д.в.; ця конструкція була притаманна спілкуванню освічених українців у ХVІІІ ст.: *Варсава. Прости мнѣ, друже и враже мой; Немес. <...> Простите мнѣ! <...> Прошу паки простите мнѣ <...>* (С., т. 2, 87, 126).

Висновки. Отже, частина етикетних формул привітання, прощання, подяки і вибачення, поширених упродовж ХVІ – першої третини ХХ ст., нині вийшла з ужитку (*бодай здоров, будьте вибачні до мене, Велик спасибог, добридо́світок, мага́й-бі, помага́й-бі, помага́й-бу; перебач мені, спаси Біг, спасибі бла-*

годарствую), частина набуває відтінку архаїчності (*здрастуйте, ходи здоров, ходіть здорові, ідіть здорові, здорові ночуйте, простіть мені*). Відійшли в минуле вітальні мінідіалоги, у яких чітко було регламентовано, що говорить той, хто вітається першим, і що відповідає йому співрозмовник (*Помагайбі! – Бодай здоров!; Бувайте здорові! – Ідіть здорові / Ходіть здорові!*).

Явищем історії мовного етикету українців залишилося розрізнення *добридень* і *день добрий* (до того, кого шанували більше) на Житомирщині, *добридень* (привітання зранку) і *день добрий* (упродовж дня і ввечері) на Київщині тощо. Хоча нинішні українці можуть сприймати окремі елементи мовного етикету попередніх століть як росіянізми (*благодарствую*), насправді такі компоненти були поширеними в українській мові XVI – першої половини XVII ст. (задовго до приєднання України до Росії), становили органічний складник мовної картини світу українців минулого.

ДЖЕРЕЛА

БН – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 424 с.

Г. – Словарь української мови : у 4 т. / уряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.

ГГ – Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.

ГРНП – Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2006–2007. Т. 1–3.

ЕССУМ – Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови / за ред. Ю. Мулика-Луцика. Т. 1–4. Вінніпег : накладом т-ва “Волинь”, 1979–1994.

Ж. – Малоруско-німецький словар : у 2 т. / уложив Євгеній Желеховський і Софрон Недільський. Львів : з друк. т-ва ім. Шевченка, 1886. Т. 1–2.

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

К. – Котляревський І. Енеїда / комент. уклад О. Ф. Ставицький. Київ : Радянська школа, 1989. 285 с.

ЛЛ – Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарг. Вид. 3-є, змін. і доп. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 896 с.

Н. – Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис. Київ : Либідь, 1993. 768 с.

Некр. – Некрашевич І. Твори Івана Некрашевича – українського письменника XVIII віку (розвідка й тексти) / Н. Кістяківська. Київ : ВУАН, 1929. XXIV, 35 с.

РУС – Російсько-український словник: у 4-х т. / гол. ред. акад. А. Кримський, С. Єфремов. Т. 1–3. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016–2017 (репринт з видань 1924–1928).

С. – Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2 т. / редкол. В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 1–2.

СЗГ – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Т. 1–2. Луцьк : Вежа, 2000.

СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [у 28 вип.]. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

УІ – Українські інтермедії XVII–XVIII ст. / вступ. ст. і відп. ред. М. К. Гудзя; підгот. тексту Л. Є. Махновця. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 239 с.

ЛІТЕРАТУРА

Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 320 с.

Богдан С. К. Мовноетикетні одиниці як елемент індивідуального стилю Володимира Свідзинського. *Творчість Володимира Свідзинського*. Луцьк, 2003 а. С. 159–167.

Богдан С. К. Стереотипи мовної поведінки Шевченка в його епістолярії : звертальні й прощальні формули. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. праць. Вип. 5. Київ, 2003 б. С. 210–216.

Богдан С. К. Формули етикету в українській епістолярії. *Урок української*. 2003 в. № 1. С. 30–34.

Журавльова Н. М. Мовний етикет української епістолярії. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 217 с.

Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету : (засоби вираження ввічливості) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1993. 22 с.

Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ : Логос, 2006. 168 с.

Пославська Н., Коляда А. Формули мовленнєвого етикету в текстах українських народних казок. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія “Філологія”*. Вип. 44. 2019. С. 69–82.

REFERENCES

Bohdan, S. K. (1998). *Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii i suchasnist. Kyiv : Ridna mova* (in Ukrainian).

Bohdan, S. K. (2003 a). *Movnoetyketni odynytsi yak element individualnoho styliu Volodymyra Svidzynskoho. Tvorchist Volodymyra Svidzynskoho. Lutsk, pp. 159–167* (in Ukrainian).

Bohdan, S. K. (2003 b). *Stereotypy movnoi povedinky Shevchenka v yoho epistoliiarii: zvertalni i proshchalni formuly, Shevchenkoznavchi studii, 5, 210–216* (in Ukrainian).

Bohdan, S. K. (2003 v). *Formuly etyketu v ukrainskii epistoliiarii. Urok ukrainskoi, 1, 30–34* (in Ukrainian).

Zhuravlova, N. M. (2002). *Movnyi etyket ukrainskoi epistoliiarii. Zaporizhzhia : ZDU* (in Ukrainian).

Myroniuk, O. M. (1993). *Istoriia ukrainskoho movnoho etyketu: (zasoby vyrazhennia vvichlyvosti). Extended abstract of Candidate’s thesis (Linguistics). Kyiv* (in Ukrainian).

Myroniuk, O. M. (2006). *Istoriia ukrainskoho movnoho etyketu. Zvertannia. Kyiv : Lohos* (in Ukrainian).

Poslavska, N., Koliada, A. (2019). *Formulae of speech etiquette in the texts of ukrainian folk tales. Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia “Filolohiia”, 44, 69–82. https://doi.org/10.24919/2522-4557.2019.44.187338* (in Ukrainian).

Lidiia Hnatiuk, Dr Hab, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Archaic formulas of language etiquette as a representation of the specifics of the language picture of the world of Ukrainians

The article on the material of historical and dialect dictionaries, paroemias from the collections “Ukrainian proverbs, sayings, and the like” (collected by M. Nomys) and “Galician-Ukrainian folk tales” (collected, arranged and explained by Ivan Franko), as well as philosophical dialogues of H. Skovoroda,

which represent the communication of educated Ukrainians of the 18th century, and interludes of the 17th–18th centuries, texts by I. Nekrashevych and “Aeneid” by I. Kotlyarevskiy, which show the folk formulas of language etiquette, considers the specifics of communicative behavior and language etiquette of Ukrainians of the past, including archaic etiquette formulas of greeting, farewell, apology, gratitude in different life situations that represented the specifics of the language picture of the world of our ancestors, in projection onto common forms of language etiquette, which are widely used today.

Some of the formulas of language etiquette (including greeting, farewell, gratitude and apology), spread over the past centuries, are now almost completely obsolete (бодай здоров, будьте вибачні до мене, Велик спасибо, добридоєвіток, магай-бі, помагай-бі, помагай-бу; спаси Біг, спасибі благодарствую) or perceived by modern speakers as etiquette expressions with an archaic connotation (зрастуйте, ходи здоров, ходіть здорові, ідіть здорові, здорові ночуйте, простіть мені). Salutatory mini-dialogues, which clearly regulated what the one who greets first says, and what the interlocutor answers (Помагайбі! – Бодай здоров!; Бувайте здорові! – Ідіть здорові / Ходіть Здорові!) have become obsolete too.

As a phenomenon of the communicative practice of Ukrainians in different areas remained the distinction добрудень and день добрий (to those who were more respected) in Zhytomyr region, добрудень (greetings in the morning) and день добрий (during the day and in the evening) in Kyiv region, etc. Although today's Ukrainians may perceive certain elements of language etiquette of previous centuries as Russian (благодарствую), in fact, such components were common in Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century (long before Ukraine's accession to Russia), and were an organic component of the language picture of the world of Ukrainians in the past.

Keywords: history of Ukrainian language, history of language etiquette, formulas of language etiquette, communicative behavior.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.22

Рекомендована до друку 20.05.22

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)